

Сергій ЦАРЕНКО

ФОРМУВАННЯ ВЕЛИКОГО ПОДІЛЛЯ: ТРИ ДЖЕРЕЛА І ТРИ СКЛАДОВІ ІСТОРІЇ РОЗСЕЛЕННЯ

Вступні визначення

Дослідження такого складного та неоднозначного явища, як розселення в його історико-географічних та етнокультурних вимірах і формування певного регіону, — таке дослідження потребує широкого міждисциплінарного підходу. На наше переконання, сучасне інформаційне суспільство спонукає до цільового наукового синтезу й надає нові можливості на цьому шляху.

Вважаючи наукові визначення розселення саме теоретиками містобудування або урбаністики, в широкому розумінні цієї царини знань, відправними для нашого аналізу й одночасно — символічними в тому сенсі, що вітчизняна теорія й історія архітектури і містобудування була й залишається найбільш інтегральним знанням середовища людської життєдіяльності (попри ганебну ліквідацію НДІТІАМ влітку 2007 р.), ми виходимо з того, що *розселення* є історичним соціально-економічним процесом розміщення людей на території — на нашому прикладі, на території регіону. Розселення складається історично, за визначеннями М. Дьоміна та Н. Рогожиної у класичному вітчизняному словнику [1].

Відповідно, *region* — явище історико-географічне й етнокультурне: виокремлені ландшафтні й кліматичні терени, що природно відрізняються освоєнням та його носіями, мають власну етнографічну специфіку й політичну історію, власні соціально-економічні вектори і власні віддзеркалення мистецьких стилів, власну архітектурну й містобудівну школи, одним словом — *край*. Один із найхарактерніших і основних історичних регіонів України — Поділля або *Подолля*, *Подолія* є предметом наукового інтересу багатьох фахів.

Велике Поділля — центр та центральний схід Правобережної України включно із середньопридністерським порубіжжям, що в сучасних адміністративних рубежах обіймає терени Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей, а також частини Кіровоградської, Одеської та Черкаської областей [2]. Географічно Поділля пов'язують із лісостеповою або верхньою половиною ба-

сейну Південного Бугу (середньовічного Богу, що його античні праслов'яни, за Йорданом, звали ЇГОСЛА [3], див. третій розділ статті) та відповідною північною частиною басейну Дністра, маючи на увазі насамперед Бозько-Дністерське межиріччя. А проте, історико-політичні рубежі цього краю й сама назва привертають увагу наявністю своєрідного каркасу долів-шляхів — як суходільних, так і річкових, навколо яких формувалося розселення та центри його систем.

З'ясування мережі розселення, факторів та хронологічної глибини Поділля, що умовно адресується епосі передування й зародження українського етногенезу, потребує несуперечливого синтезу здобутків археології, джерелознавства й хронології, а також місцевої топоніміки й символіки як віддзеркалення двох попередніх свідчень.

Ретроспективно уявляється за необхідне відстежити витоки формування тих центрів розселення, що набули максимального містобудівного розвитку; такий метод ретроспекції дозволяє також оглянути сучасну периферію та оцінити значення колишніх центрів, відомих за першоджерелами, причини й умови їх занепаду або принаймні — констатувати зміни в ієрархії центрів системи розселення, зміни рубежів колишніх та нових систем. Отже, для ретроспективного виявлення центрів та рубежів розселення різних часів, що формували Поділля, нами обрано найбільше сучасне місто регіону — Вінницю та периферійні міста, які нині входять до вінницької містобудівної системи, посідають центр Східного Поділля й відомі як історичні центри краю.

I. АРХЕОЛОГІЯ

Не скіфський степ, а земля сколотів-орачів і руське Поле

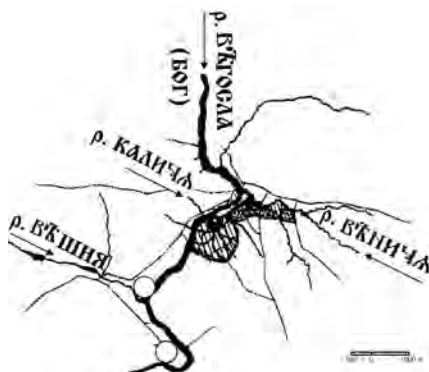
Відомо, що давність подільського розселення сягає часів доісторичних. У межах Поділля зафіксовано першу для цілої української території землеробську культуру — Буго-Дністерську (6000–3800 рр. до Р. Х.). Регіон є одним з осередків стародавньої трипільської культури (3800–2200 рр. до Р. Х.), а також пізніших античних ранньодержавних утворень — кіммерійських, скіфських, сарматських.

На південній околиці вінницького Староміського району — залишки валів городища праслов'ян-сколотів або орачів скіфського часу. Лучанським городище називають за належністю до земель нинішнього приміського села Лука Мелешківська, ймовірно, пов'язаного з ареалом уличів, або називають Сабарівським за розташуванням напроти Сабарова — приміського села з XIII ст. і сучасного мікрорайону Вінниці. Невідомо, як іменували Лучанське городище його засновники, проте ясно, що вони були ті самі мешканці верхів'я Гіпанісу — «шанувальники рала, які себе називали *сколоти* за ім'ям їх царя, а *скіфами*

їх прозвали елліни», — так записав уважний грек Геродот [4]. І саме на цих прадавніх валах, за результатами експедиції Інституту археології НАН України 2005 р., верхній шар датований строго X ст.: Русь, — як і на валах городища легендарного Мирова скіфського часу, що поруч пізнішого міста Немирів [5]. Валами стародавніх орачів, ймовірно, скористалися їх далекі нащадки уличі під зверхністю руських князів; крім археології, про це побічно може свідчити також походження «тамги Рюриковичів» у тій варіації, що подібна вінницькому давньому знакові, разом із топонімічними ознаками розселення уличів (див. третій розділ статті).

Терени розвитку та еволюцію Вінниці за середньовіччя уточнено сучасними науковими даними з археології. Завдяки знахідкам М. Потупчика 2003 р. [6], першій Вінницькій експедиції з археології середньовіччя ІА НАНУ 2005 р. та експедиції цього ж Інституту 2006 р. (обидві — під керівництвом дійсного члена ІСОМОС, кандидата історичних наук Л. Виногородської [7]) відкрито вінницькі археологічні пам'ятки того часу, коли формування побозьких рубежів Русі, місцевих систем розселення та їх центрів набувало, так би мовити, стабільної дискретності в часі та просторі, — головним чином, вздовж лівого берега Богу. Маємо на увазі: на Лучанському «скитському» (сколотському) городищі верхній шар датований строго X ст. — Русь; на північ від Лучанського городища, на лівому березі в нинішньому Староміському районі міста — слов'янські поселення VIII–XI ст. і таке ж поселення напроти — в гирлі р. Вишня; на північному правобережжі біля нинішнього міста, орієнтовно, на околиці П'ятничанського масиву — слов'янські поселення VIII–IX ст.; на Замковій горі проти староміського мосту — група щільно поставлених жител середина XIII — початку XIV ст. з відповідною керамікою та вістрям стріли, а також безперервні, з ознаками декількох розчищених відбудовниками згарищ, культурні шари від кінця XIII до XVI ст.; рештки забудови та кераміка XIII ст. в гирлі р. Вінничка; укріплення-форпост близько XIII–XIV ст. на вже згаданому Вишенському місі, з ознаками відновлення давньоруських городищ в русько-литовський час.

У контексті розвитку краю з центром у Брацлаві, який на думку археологів безперервно існував з XI ст. (за підсумками експедиції 2003 р.), враховуючи першоджерела з історії краю (регіон Поле, Брацлавія, Подолля — див. наступну частину статті), експедиція зробила важливі висновки про вірогідність початкового формування поліцентричної поселенської структури та забудови Вінниці з часів Русі, сталого розвитку міста-центру — як отаманського «города» з середини 50-х рр. XIV ст. (опубліковані висновки 2005 р.), а також про безперервне існування староміського поселення Вінниці XIII–XVI ст. (висновки анотованого звіту 2006 р.).

1. Терени розбудови Вінниці XIII ст.,
середини XIV — XVI ст.

Результати Першої Вінницької експедиції з археології середньовіччя цілковито кореспондуються з іншими здобутками археології Поділля, де досліджено десятки поселень та городищ ранньослов'янських і давньоруських часів. Слов'янська «річкова цивілізація» народила тут ціле мереживо малих центрів — «градів», особливо на північних притоках Дністра й на Побожжі [8].

Доля таких середньовічних центрів середнього Побожжя, одним з яких вірогідно була тогочасна Вінниця, не може не пов'язуватися із існуванням відомого з літописів середини XII — середини XIII ст. утворення Побожжя — хліборобської Болохівської (мабуть вірніше, Бологовської, «болого» — зерно) землі, автономічної ранньослов'янської області на русько-волинсько-половецькому порубіжжі. За назвою та хронологічною атрибуцією до Вінниці близький *Венячич* на р. Згар, тепер с. Городище Літинського району: за В. Отамановським, вірогідний «град» — центр тієї системи розселення, що була спочатку підбита ординцями, а потім підкорена, але не знищена галицькими воеводами.

II. ПЕРШОДЖЕРЕЛА І ХРОНОЛОГІЯ

Врятування несуперечливих версій з горнила історіографії

Незважаючи на фрагментарні й скупі відомості літописів про південні рубежі Русі, південне Правобережжя й особливо Бозько-Дністерське межиріччя вимальовується із контексту як добре заселена група напівдержавних утворень, починаючи з прикметних, у світлі повідомлень Геродота, записів руського літописця про уличів з тиверцями, що «звяху от Грек — Великая Скуфь» [9], про боротьбу київських князів у союзі з печенігами проти уличів у X ст. [10], а у XII–XIII ст. — протистояння усіх основних князівських партій (чернігівських, київських, суздальських, галицьких) у змаганні за місцеві уділи майбутнього Поділля чи їх політичне використання в міжусобицях за половецько-

го та болохівського факторів і, насамкінець, на тлі ординської навали [11].

Підсумки слов'яно-руського розвитку краю наведено в першоджерелі ретроспективному. Близько середини або не пізніше третьої чверті XIV ст. новгородський літописець, за підсумками розвитку Русі, навів у складі Списку міст руських 11 «міст, що на Полі: Каменечь, Іловечь [нині Іллінці?], Бряславль, Соколяч [с. Соколівка], Звенигород [с. Звенигородка], Черкаси, Черлен [с. Селище], Новий городок [Новоград-Волинський?], Веніча, Скала, Бакота» [12]. Крім академіка М. Тихомирова, який повернув до наукового обігу вказане джерело (котре майже ігнорувала історіографія XIX–XX ст.), значення Списку міст руських як оригінального першоджерела, складеного між серединою — 80-ми роками XIV ст., підкреслювали видатний філолог та історик Ю. Кулаковський [13], академіки Б. Рибаків [14], П. Толочко [15]. Значення полягає саме в оглядовому характері [16], а не в хронотопній фіксованості. Список повідомляє більше про спадщину Русі, про «контури Русі XI–XIII ст.» (Б. Рибаків), ніж про здобутки XIV ст. Зважаючи на нові археологічні дані, це очевидно саме на прикладі міст Поля. Неувага до Списку сприяла тенденції стверджувати, що Вінниця та інші міста краю нібито вперше з'являються в літописі у зв'язку з діяльністю княжат Корятовичів; ця тенденція протягом XX ст. набула безпідставних стереотипів: не лише про оборону саме литовськими державцями подільських міст від Орди — в дусі дружби «братніх соціалістичних націй» Литви з Україною, — але навіть про нібито заснування міст краю в часи Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського (ВКЛ). Але в русько-литовському (західноруському) літописі, точніше, в так званій «Повісті про Поділля», складеній в XV ст. без датування, взагалі немає нічого про будівництво міст, особливо на подільському сході, вказано лише про відсутність укріплень міст на момент вторгнення ВКЛ на Поділля і про потребу «умурування», задоволену Корятовичами (посилання див. далі). Навіть не маючи достатнього археологічного матеріалу (середньовічну Вінницю тривалий час датували за окремими знахідками), В. Отамановський з посиланням на М. Грушевського припускав тенденційність повідомлення «Повісті» про нібито відсутність укріплень подільських міст і справедливо розпізнав «той уступ у литовському літописі, який констатує відсутність городів перед Корятовичами», як «епічно правдивий» з огляду на окупаційний режим підкореної країни [17].

При цьому те саме джерело подає інформацію про спадкових володарів краю — буквально, «отчичів і дідичів землі Подільської», від яких «відали отамани». А з іншого документа прямо впливає саме те, що перед вторгненням ВКЛ край не був окупований ординцями, більше того: Брацлавщина відокремилася від Орди ще напередодні експансії Ольгерда.

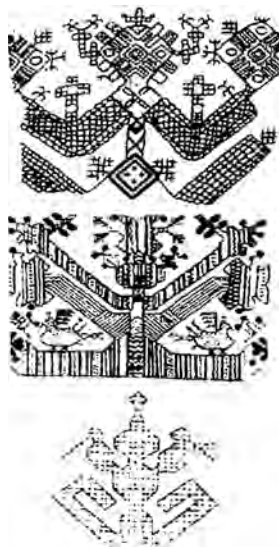
Полеміка навколо неоднозначних та недатованих першоджерел ВКЛ про Поділля, що важко інтерпретуються, особливо якщо це робити без уваги

до інших писемних документів, даних археології, топоніміки та історії розселення загалом, — ця полеміка призвела до псевдокраєзнавчих нонсенсів на зразок подяки «мудрому литвину» Ольгерду за Веніцу і до ігнорування науковцями ще одного, хронологічно другого, першоджерела з історії Брацлавщини, — хроніки флорентійця Маттео Віллані, поверненої до наукового обігу Я. Дашкевичем, з повним італійським текстом документа і його перекладом українською [18].

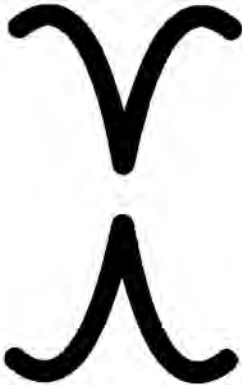
Зі слів учасників угорсько-брацлавського і угорсько-брацлавсько-польського походів в Поле професійний хроніст описав доленосні події, відповідно, 1352 і 1354 років.

Я. Дашкевич переконливо і остаточно довів, що хроніка М. Віллані є першою писемною звісткою про Брацлавщину, а отже про Брацлав і ту систему давньоукраїнського розселення, що формувалася навколо нього. Привертає увагу тотожність назви регіону — Поле у флорентійській хроніці з давньоруським найменуванням регіону, а також тривалість описаних М. Віллані походів (що ніяк не можуть бути локалізовані Трансільванією чи Волощиною). В ідентифікації Proslavia італійського джерела з Браславією, Брацлавщиною були свого часу солідарні А. Нарушевич (1785) [19], М. Карамзін (1817) [20], В. Марчинський (1820) [21], Я. Каро (1863), М. Симашкевич (1872) [22], А. Губер (1885), а сумніви пізнішого часу стали наслідком некритичного звернення до безпідставних висновків К. Стадніцького, який вперше заперечив вказану ідентифікацію (1847, 1881). За влучним визначенням Я. Дашкевича, ненаукову версію К. Стадніцького прийняли дослідники Поділля Н. Молчановський (1885) [23], М. Петров (1891) [24], а також М. Грушевський, хоча останній не відкидав зовсім засвідчених флорентійцем подій. Я. Дашкевич з аналізу повідомлень Зосими XV ст. [25] припускав також, що первісною назвою Брацлава могла бути Преславль або Переслав, хоча тепер висновки археологічної експедиції у Брацлаві (Л. Виногородська, 2003), разом із свідченням оглядача міст руських, усувають потребу таких припущень; радше треба не сумніватися в усному мовленні з легко взаємоперехідними звуками «п» та «б», на що Я. Дашкевич звертав увагу насамперед.

І лише наступними за хронологією Поділля є доленосні повідомлення русько-литовські: датовані бл. 1362–1363 рр. — про експансію Ольгерда, датовані бл. 1393 р. — про експансію Вітовта.

2. Рисунок вишивки,
за Б. Рибаківим

3. Єгипетський
ієрогліф «ріст»

Доленосно важливі вони саме тому, що завдяки наявності вже згаданих інших документів цим «західноруським» літописом, так званому «Повістю про Поділля» підтверджується, що міста Поля або Браславії є міста Русі Дольної (М. Симашкевич з посиленням на М. Стрийковського), для якої у ВКЛ застосували назву «Подолля», вірогідно, за назвою порубіжного шляху Великий Дол — дороги від Кам'янця до Черкас через Брацлав (за повідомленням Зосими), навколо якої власне відроджувались «міста, що на Полі» — «грады Польскіи» Списку міст руських. А головним чином, підтверджується, що долитовське Поділля — це сформована земля (регіон) із своїми містами («городами») та їх управителями — отаманами, які очолили господарсько-оборонну діяльність у відроджених градах десь за десятиліття до побиття «подільських князів» силами ВКЛ [26].

III. МІСЦЕВА ТОПОНІМІКА Й СИМВОЛІКА Вінницьке древо й **В**ірбальні символи забутих родоводів у давньоєвропейському контексті

В архітектурі розселення, в його першорядному підґрунті, має значення етногенез, на Поділлі — етногенез східнослов'янський. Дані археології в нашому випадку (можливо, як ніде в інших регіонах) доповнюються висновками філологів щодо мовних предків слов'ян з позицій порівняльного мовознавства й аналізу ремісницької термінології, відповідно — місцевими топонімами, а також місцевими символами. Ми не обминали насамперед вінницьку міську геральдику, що привертає увагу в якості культурного символу краю.

Родовід або *родословная* — видатна річ для самоусвідомлення. Адже спочатку було слово. Родовід є цілком певне, словесне знання роду свого, його походження й символіки, яка несе нащадкам генетичні коди старших звитяжців. Нас привчили до хрестоматійних історичних відомостей про геральдику лицарства й дворянства, до гордовитості шляхти й пишнот родових гербів західного походження. Але генезис народів, особливо Східної Європи, відбився у самоназвах етнокультур, найменуваннях країв, річок, міст та у рідкісних символах, як-от давній знак міста Вінниці й низка наших первісних назв, що є свідченнями праслов'янського коріння й спорідненості давніх європейців.

Виявляється, вінницький родовий знак є показовим віддзеркаленням індоєвропейського й слов'янського етногенезу та його ключових загадок.

4. «Болохівсько-половецьке» порубіжжя: слов'яно-руські центри розселення Верхнього та Середнього Побожжя

Символізм зображення дерева роду, що в основі давнього знака на гербі міста Вінниці, не лише сягає сивої давнини, але й пов'язаний із самою назвою міста та річки — В'ТННЧЛ (Венічя) [27]. Давньослов'янська етимологія цього гідроніма (нині Вінничка) порубіжного та сакрального значення — поза всяким сумнівом: від «вен» — брат, родич, спільник, «вена» — ріка, притока; при цьому основна первинна складова В'Т є не лише слов'янський іменник «гілка» (вє чи вай, див. англ. way — путь, vein — вена, жила) або «рід» (вєд) та одночасно — займенник «ми» («обидва») [28], явно індоєвропейський (англ. we — «ми»; ведичні арії та вєди давньоіндуських традицій), але також мовний відповідник стародавнього символу родючості, жінки, генезису. Єгипетський ієрогліф «ріст» («відродження», «жінка») [29] пройшов горнило запозичень чи був, своєю чергою, результатом засвоєння й виник в епоху еллінізму як родовий знак: «...Був Селевк, на чиєму стегні було випалене тавро, абрисом наче якір, знак родовий, що від батьків синам передається», — так писав Децим Магн Авсоній про застосування родового герба Селевком, знаним полководцем Александра Македонського [30]. «Абрисом наче якір» були найбільш показові й одночасно

5. Праслов'янське словотворення європейських найменувань, реконструкція автора

рідкісні, як археологічні зразки, особисті знаки руських князів — так звані «тамги Рюриковичів» [31] (явно східно-середземноморського походження) у вигляді актових печаток Ізяслава Ярославича та невстановленого князя з Білоозера [32].

Загалом, історико-географічні та містобудівні аспекти еволюції давньої Вінниці й оточення, разом із етно-етимологічною інтерпретацією топонімів та археологічними підтвердженнями, спонукають до розуміння спорідненості назв у межах давньоєвропейської **В'НЕІДИ** — Кельтії.

Кельтія простягалася від сучасних Іспанії (*Кельтіберія*), Франції (кельтська *Галлія*), Британії (кельтський *Велс*) до Подніпров'я та узбережжя Понту — моря Чорного або Руського: на це прямо вказують європейські мапи XVI–XVII ст., складені ретроспективно із застосуванням античних джерел [33]. Напередодні Великого переселення народів (головним чином, переселення народів германських) західними сусідами *сколотів*-орачів були *кельти* або *колти*, які інакше себе називали «*вельски*» (звідси назва осередку кельтської культури — Велс та титул «принц Вельський»), а давні римляни частіше звали

6. Тамги Білозерського князя

кельтів «галли», і саме цей «ремісницький» етнонім закріпили «гради колтів» — археологічні опідуми у Карпатах: *Галичина* («Соляна країна»). Коли Вінницю жартома називають Венецією, спрацьовує відоме прислів'я, адже саме в цьому жарті — лише доля жарту. Прибалтійська спільнота праслов'ян-венедів несла таку ж самоназву, як північно-італійські *венети*: **ЇЇН-ЕТИ**, — вірогідно, варіант етноніма орачів та ремісників **ЕТ-РУСКИ** (ЕТ чи ЕД — «рід», звідси *скандинавський* епос «Едда» — «походження»; без частки «ет» самоназвою етрусків була *расена*), а середньовічні полабські слов'яни іменувалися *венди*. **ЇЇНДН** означало «родичі», «родові знаки» та як омонім — «гачки» (рибальські), і буквальный переклад опису вінницького герба з польської — «szabel dwie u wędy» [34], тобто «шабель дві й гачки» — був помилковий через неувагу до родового знака та носової голосної (що на диво збереглася саме в польській мові, а старою кирилицею передавалася літерою «ять»). Важливо, що в самій назві *уличів* — спадкоємців союзу полян-антів на теренах майбутнього Поділля — читається «удоподібний» родовід, адже саме про уличів та тиверців Руський літописець XI ст. записав, що сиділи вони по Богу й Дніпру, присиділи до Дунаю, і було без ліку їх аж до моря, і «*города их и до сего дне*» [35]. Уточнити локалізацію уличів саме подільськими теренами дозволив аналіз топонімів [36].

Майже за тисячу літ напередодні порубіжне кельто-венедське місто на бурштиновім шляху з Балтії в Адріатику називалося *Вендабона* — від місцевої «кельтської», як наполягають австрійські гіди, річечки *Ведунья*, — знане нині як місто Відень; пізніше на аналогічному водному транзиті «із Варяг у Греки» закріпилися рідні вінницькій назви спільнот східноєвропейських: **ЇЇНТІТ** (*Вентіт*) майбутніх в'ятичів та **ЇЇЛИНЬ** (*Велинь*) майбутніх дулібів-волинян. Аналогами вінницьких назв є не лише *Венка*, *Венюша*, *Веневка* в басейні Оки, *Веча*, *Вежніца* в Закарпатті, але також Вендичани (для порівняння: легендарний князь Вендислав; варіант написання імені руського князя Святослава — Свендослав) і найбільш знаковий топонім, споріднений Вінниці, — вже згада-

7. Акткові печатки
Ізяслава Ярославича

ний нами ЇНІЯЧИЧ. Доповнюють цей ряд топонімів, частіше гідронімів, не менш цікаві назви теж «річково-родючого» змісту, як-от *Варшиця* та *Вельхова* на північ від Вінниці (колишні села в складі міста Калинівка [37]; порівняйте: *Варшава* — тобто русалка, *Рша* — ряд етимологій). Слов'янські слова «вєнча» — свято врожаю, «вєно» — сніп (а його омонім як «викуп нареченої» — вже пізніший термін з давньоруського шлюбного права) цілком подібні італійському (тосканському, етруському) «вінчі» — сплетіння гілок верби, мереживо верболозу, обране великим Леонардо за родинний знак і емблему його Академії [38]. ЇЇРБА, *вєрба* — давній образ дерева життя. Східнослов'янське або російське слово «іва» таке ж за походженням, як семітське ім'я «єва», тобто «життя» [39].

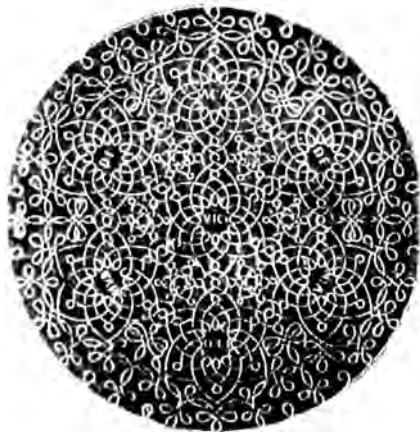
Народившись в серці Тоскани, на батьківщині етрусків (яких латиняни звали тусками), розпочавши навчання та практику у Флоренції, в тому самому місті, де рівно за сто літ напередодні Леонардового народження хроніст Маттео Віллані зробив перший запис про Брацлавщину, — Леонардо да Вінчі продовжив творити в Мілані, цих італійських Афінах, де вперше замислився над ідеєю «нового міста». Втім, містобудівні розробки великого італійця, навіть карти Тоскани, проекти фортифікацій, були більше позначені венеціанськими мотивами. Образ Венеції — грандіозного міста на воді, образ водної цивілізації стародавніх орачів-росів (ругів-житників, «рутенів н'орицьких»), як перлину, уявно обрамляють назви головних міст етруської провінції *Вєнето*: *Вєнеція*, *Вєрона*, *Вєченца*, що походять явно від головного центру Етрурії-*Вєнеїди* — міста *Вєй*, зятятого суперника Риму.

Сьогодні немає підстав сумніватися у тому, що зустрічні етнокультурні рухи народжували нові сполучення, зокрема, і в самоназвах народів, як-от зустріч *вєнедів* чи то східних *вєнів*-антів із *сколотами* народила *скловєнів*, СЛОВ'ІН, — так само, як лише зустріч полян-антів (*вєнтів*, *ванів*) із *сколотами* та напівгерманомовними росомонами могла народити *русичів* [40]. Культура слов'ян як результат взаємодій та міграцій не була дитям власне Східної Єв-

ропи: наші предки опанували її, піддаючись тискові германців. Автохтонне європейське походження «батьків» слов'янства — стародавніх землеробських культур, що з'явилися, звісно, з теренів південніших та східних, але народили саме етруссько-кельто-скотський світ від британських «валійців» і голландських «ванів» до російських «іванів», — це походження є адекватним тлом суперництва латиноетрусського, германо-рутенського, германо-кельтського і, нарешті, власне германо-слов'янського.

Історичний регіон Поле, що у фокусі нашої зацікавленості — південь Східно-Європейської або Руської рівнини, — розпочинається на рубежах Лісостепу, а саме, на південному сході Волині, землі **В'ТЛИНЬ**. Перш ніж волиняни під ударами обрив рушили (назад) на Дунай, їхні найближчі родичі *вентти*-анти осіли в межиріччі *Богу-Везосли* та Дністра-Тири, а також вздовж Росі, дніпровського правобережжя й пізніше — аж до Меотіди-Азова; саме у Бозько-Роському межиріччі анти назвалися полянами, «бо мешкали в Полях» (Повість Врем'яних Літ за Іпатським списком). Той факт, що анти частіше звали себе полянами, майже незаперечний після досліджень М. Брайчевського, однак, явний зв'язок етнонімів «ант», «вент», «ветич» через носову голосну (що пізніше позначалася літерою «ять») разом із поміченою Г. Вернадським санскритською паралеллю — «āudā» як «кінець» [41] — не полишають сумнівів щодо спадкоємності й спорідненості епохальних поколінь руського Поля — Подолії: полян-антів, уличів, русичів, та й пізніших носіїв «удоподібних» імен або емблем (включно з Богданом Хмельницьким — володарем герба «Абданок»). Саме на Полі за високого середньовіччя формувалися, на відміну від стародавніх річкових шляхів слов'ян, артерії суходільні — слов'янські *доми*. Вони дали останню назву регіонові — *Подолля* й обумовили розвиток його найбільшого центру під символічною назвою: **В'ТНИЦЯ**, місто, що постало на ординському згарищі града **В'ТННЧД**.

Останнім часом здобутком дослідників стає хронософія давньоєвропейських борін, зокрема синхронність, із якою *кельти-валлійці* протистояли саксам приблизно у той самий час, коли *ванти-сколоти* стримували готський натиск, навалу гунів і, пізніше, обрив. Адже *Обен Дантгвен*, володар вельських

8. «Верболоз» Леонардо да Вінчі

9. Знак на гербі Вітниці

Гвенеду та *Повесу*, який мав «слов'янське» прізвисько «Ведмідь» і тому став відомий як «король Артур», — цей лицар кельто-сколотської, праслов'янської Європи помер 520 року [42].

Наступного десятиліття полянський князь під звучним титулом Кий започаткував стійку дипломатію поляно-росів з імперією ромеїв, відвідавши у Царгороді Юстиніана I (527–565 рр.) [43]. Кію пощастило більше, ніж Артуру: *Оскольд* і *Дір* були прямі нащадки засновника Києва та Руської землі, що пролягла від Славії (ймовірно, лінія *Брасклавля* — *Пересклавля* Руського) до Арсанії (лінії Старої Руси — Ростова, Рши — Рязані [44]). А втім, неоднозначність іноземних джерел разом із прозахідними симпатіями літописців пізніх Рюриковичів призвели до ускладнень писемної інформації про слов'янську Русь, до неясностей настільки драматичних, що вітчизняна історіографія заплуталася «у трьох соснах» етнокультур — умовно, балто-слов'янських, фіно-скандинавських, кельто-сколотських — попри їх очевидну взаємодію та спільне коріння.

Головного героя карело-фінського епосу «Калевала» (*кале-вєлі*, буквально: «край героїв») й уособлення найдавнішого місцевого етносу — *вєнсів* звали *Вейнемейнен* (Väinämöinen, букв.: «правічний мудрець»). Сучасна естонська столиця, нині скандально відома русофобією, змінила назву РЕВ'ЇЛЬ на Таллінн лише у ХХ ст., намагаючись забути своє первісне ім'я: КОЛИВ'ІНЬ [45]. Ревнощі нащадків давніх естів, які в недалекому минулому звали новгородців *вєнами*, тобто братами [46], незрозумілі старим європейцям. Наприклад, шотландці (*скотти*) пишаються старожитностями загадкових *аркнейців* — острівних мешканців, що вважаються предками кельтів і слов'ян — засновників балтійської *Аркони* на острові *Руга* (етимологічно, так би мовити, — «Червона житниця»; нім. Рюген). Швейцарці (*свейцари*) не заперечують причетності предків до Кельтії та не забувають давню назву порубіжної альпійської долини: *Вельтліна* (Veltlin або Valtellina). Навіть німці, позбувшись комплексу «натиску на Схід», в епічних героях «Едди» вбачають очевидне: були братами «германець» Один-Вотан (*Вєдін*) та «слов'янин» Вєлі-Вєлес (*Вєлі*). Своєю чергою, культурно авангардні французи — нація з характерною романською мовою — не цураються спадщини германомовних франків та кельто-галлів.

Як би там не було, *В'ІН* або *вєн*, «ван», *о*пе може означати не одного-єдиного, але саме *першого*. До останнього часу чиняться закиди апологетів литовської присутності на Поділлі як фактора «європейської культури» й навіть засновництва поселень, хоча подільська археологія та топоніміка, як і писемні першоджерела, не надають юному литовському князівству жодних шансів вва-

жатися засновниками тут будь-чого, крім мілітарних антиординських зусиль, і Вінниця — не виняток, а навіть зайве підтвердження ранньослов'янського й слов'яно-руського генезу подільського розселення.

Саму литовську столицю — *Вільно* — новгородський літописець XIV ст. вперто записав до Списку міст руських, і зовсім не тому, що того часу замайоріли династичні зв'язки руських князів із литовськими. Це було свідченням походження, засновництва; Литва латинізувалася лише з XV ст. [47].

Є знаковим те, що задовільних романо-германських етимологій латинсько-му *vena* [48] або німецькому Бранденбург — немає, і відстежити походження цих слів можливо лише за слов'яно-кириличними коренями: **ВѢНА** і **БРАНИБОР** відповідно [49]. Безперечно, допитливому й неупередженому поглядові ці висновки постають зовсім не підставою для політичних амбіцій сучасних слов'янських націй, насправді, своєрідно молодих (знову), але — підґрунтям європейської рівності у різноманітні культур, єднання в окремоті самоусвідомлень націй.

Невипадково германські хроністи назвали вальвами, *вальвен* загадкових характерників центральноукраїнського етногенезу — половців, гарячих мандрівників руського Поля (які себе звали *комани* або *кумани*) [50].

Невипадково автори презентованої на X Венеціанській бієналле ідеї нового міста, що на перетині транспортних артерій Лісабон–Київ та Берлін–Палермо, запропонували назву цьому центрові — *ВЕМА* (від міст-сусідів — *Верони* та *Мантуї*).

Невипадково через Вінницьку область — спадкоємицю шляхів-долів із центром з індоєвропейським родоводом на щиті — мають пройти міжнародні транспортні коридори, покликані з'єднати **ВѢНОК Європи на виї** найцікавішого європейського порубіжжя — справжнього мосту культур — Поділля.

1. Архітектура: Короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера. — К., 1995. — С. 76, 247–249.
2. Див. збірку: Поділля / А. Ф. Артюх, В. Г. Балушок, З. Є. Болтарова та ін. — К., 1994.
3. *Иордан*. О происхождении и деяниях гетов / Пер. с лат. и коммент. Е. Ч. Скржинской. — 2-е изд. — СПб, 2001. — С. 107–108.
4. Див.: *Геродот*. История, IV; *Рыбаков* Б. А. Геродотова Скифия (Раздел «Сколоты-праславяне»). — М., 1979. — С. 216.
5. Див.: Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. — К., 1972. — С. 469; Городские поселения в Российской империи. — Т. 4. — СПб, 1864. — С. 97.
6. *Потунчик* М. Статті про об'єкти археології м. Вінниця до Зводу пам'яток. — Рукопис, 2003.
7. *Виногородська* Л. І., *Потунчик* М. В., *Цафенко* С. О. Походження та датування міста Вінниці (за підсумками археологічної експедиції та сучасних досліджень) // Вінницька газета. — 2005. — 13 вересня. — № 109 (1959). — С. 6.

8. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. — Тернопіль, 2004. — С. 262, 290, 328, 402–404.
9. Полное собрание русских летописей (ПСРА): Ипатьевская летопись. — М., 1962. — Т. 2. — С. 9–10.
10. ПСРА: Ермолинская летопись. — СПб, 1910. — Т. 23. — С. 5.
11. Див. : ПСРА: Патриаршая или Никоновская летопись. — М., 1969. — Т. 9. — С. 168 (події 1144 р.); Там само — С. 212 (1159 р.); ПСРА: Ипатьевская летопись. — С. 698 (1196 р.); Там само — С. 753 (1228 р.); Там само — С. 791–792 (1240 р.).
12. Тихомиров М. Н. Русское летописание. — М., 1979; ПСРА: Ермолинская летопись. — С. 162.
13. Кулаковский Ю. А. Избранные труды по истории аланов и Сарматии / Изд. Подгот. С. М. Первалов. — СПб, 2000. — С. 154.
14. Рыбаков Б. А. Древние русы // Тезисы докладов конференции Института истории материальной культуры АН СССР. — М., 1951. — С. 21–32.
15. Толочко П. П. Київська Русь. — К., 1996. — С. 165–166, 169–177, 251.
16. Янин В. А. К вопросу о дате составления обзора «А се имена всем градом рускым далним и ближним» // Древнейшие государства Восточной Европы. М-лы и исслед. 1992–1993. — М., 1995. — С. 131.
17. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях: Історичне дослідження. — Вінниця, 1993. — С. 41–42, 88.
18. Дашкевич Я. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-х — 50-х рр. XIV ст. // Україна в минулому. — К.; Львів, 1994. — Вип. 5.
19. Naruszewicz A. Historia narodu polskiego od poczatku chrzescianstwa. — Warszawa, 1785. — Т. 6. — С. 241–243, 253–254.
20. Карамзин Н. М. История государства российского. — СПб, 1817. — Т. 4. — С. 251, 464 прим.
21. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie Gubernii podolskiej... — Wilno, 1820. — Т. 1. — С. 37–38.
22. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. — Каменец-Подольский, 1872. — С. 24.
23. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. — К., 1885. — С. 194.
24. Петров Н. И. Исторический очерк Подолии / Подолия. Историческое описание / Изд. П. Н. Батюшков. — СПб, 1891. — С. 34, 3 прим.
25. Хождение инока Зосимы // Православный Палестинский сборник. — СПб, 1889. — Т. 8. — Вып. 3, № 24. — С. 2.
26. Див.: Рогожский летописец // ПСРА. — 1922. — Т. 15, вып. 1. — Стб 75; Шабуйльдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987; ПСРА. — Т. 17. Западно-русские летописи. — СПб, 1907. — С. 82, 278–279.
27. Назву відтворено за Списком міст руських — оглядово-ретроспективним джерелом XIV ст. «А се имена всем градом рускым дальним и ближним» (див. прим. 12).
28. Леута О. І. Старослов'янська мова. — К., 2001.
29. Коннелл М., Эйри Р. Знаки и символы: Иллюстр. энциклопедия. — М., 2007.

30. Авсоний. Стихотворения / Изд. подгот. М. Л. Гаспаров. — М., 1993. Цитуємо в українському перекладі за виданням: Пучков А. А. Города: От библейских времен до средневековья. — К., 2005.
31. Тимофеев В. П. Другое Слово о полку Игореве. — М., 2007. — С. 343.
32. Янин В. А., Гайдуков П. Г. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. — М., 1998. — Т. III. — С. 16, 55.
33. Див., наприклад, карту «Європа або давня Кельтія, тепер описана зусиллями Абрагама Ортеля», 1638 р., Амстердам // *Вавричин М., Дашкевич Я., Кристалович У.* Україна на стародавніх картах: Кінець XV — перша половина XVII ст. — К., 2004.
34. *Отамановський В. Д.* Вінниця в XIV–XVII століттях...; цитовано за декретом королівських комісарів 1788 р. з посиланнями на привілей з надання Вінниці права Магдебурзького 1640 р.: ЦДА-ДА у Москві, Кн. Зап. Кор. 1В № 30, 5182.
35. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, коментар В. В. Яременка. — К., 1990. — С. 20–21.
36. *Купчинський О. А.* Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на *-ичі*). — К., 1981. — С. 248 (картосхема 10).
37. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. — С. 271.
38. *Веццоци А.* Леонардо да Винчи: Искусство и наука Вселенной / Пер. с фр. Е. Мурашкинцевой. — М., 2001. — С. 18.
39. *Топоров В. Н.* Дерево жизни // Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. — М., 1987. — Т. 1. — С. 396.
40. *Гумилев А. Н.* Конец и вновь начало. — СПб, 2003. — С. 368.
41. *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов. — С. 326–327.
42. *Phillips G., Keatan M.* King Arthur: The True Story. — London, 1992.
43. *Толочко П. П.* Київська Русь...; *Прокопий Кесарійський.* Война с готами. — М., 1950.
44. *Нидерле А.* Славянские древности / Пер. с чешск. Т. Ковалевой, М. Хазанова; ред. А. А. Монгайта. — 2-е изд. — СПб, 2001. — С. 158–167.
45. *Дейвіс Н.* Європа: Історія. — К., 2006. — С. 843.
46. *Кюхельбекер В. К.* Адо. Эстонская повесть // Русская романтическая повесть. — М., 1983. — С. 147.
47. *Шешельгис К., Юркитас И.* Из истории развития архитектуры и градостроительства Литвы // Наука и человечество, 1981: Междунар. ежегодник. — М., 1981. — С. 65.
48. Этимологический словарь русского языка / Под рук. и ред. Н. М. Шанского. — М., 1968. — С. 47.
49. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — Изд. 2-е. — М., 2002. — С. 218.
50. Див.: *Плетнева С. А.* Половцы / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. — М., 1990; *Рыбаков Б. А.* Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи. — М., 1963. — С. 76.

Сергій ЦАРЕНКО

Формування Великого Поділля: Три джерела і три складові історії розселення

Історія розселення та формування Подільського регіону України досліджується на підґрунті здобутків археології, джерелознавства й хронології, а також місцевої топоніміки й символіки як віддзеркалення двох попередніх свідчень.

Сергей ЦАРЕНКО

Формирование Великой Подолии: Три источника и три составных части расселения

История расселения и формирования Подольского региона Украины исследуется на основании археологических находок, источниковедения и хронологии, а также местной топонимики и символики как отражения двух предварительных свидетельств.

Sergiy TSARENKO, PhD

Formations Great Podillia: Three sources and three component of moving

The history of moving and formation of Podilsk region of Ukraine is investigated on the basis of archeological finds, a source study and chronology, and also local toponymics and symbolics as reflections of two preliminary certificates.